

Мр Нада ТОМОВИЋ

ЦРНА ГОРА И ХЕРЦЕГОВИНА У ЗАВРШНОЈ ФАЗИ ВЕЛИКЕ ИСТОЧНЕ КРИЗЕ

Црна Гора за вријеме Херцеговачког устанка 1875-1876. и рата с Турском 1876-1878. разрађивала је планове, истина са веома патријархалним мотивима, за повезивање своје антитурске борбе са ослободилачким акцијама херцеговачких устанака и да Херцеговину ослободи и уједини са Црном Гором.⁴⁷ Важније битке и побједе у овом рату одиграле су се баш у Херцеговини. Послије дугих борби Црна Гора је заузела дуго опсиједани Никшић (18. септембар) и кренула да ослобађа осталу Херцеговину.

Међутим, послије ослобођења Билеће (15. септембар) дошло је до прекида операција у Херцеговини, на интервенцију Аустро-Угарске која је, по споразуму са Русијом, имала добити БиХ.

Изгледало је да ће руске побједе у рату с Турцима измијенити ситуацију и осигурати Црној Гори знатно територијално проширење у Херцеговини и Сандаку по Санстефанском уговору (март 1878). По том мировном уговору, црногорска граница у Херцеговини ишла би линијом преко Липника, Кључа, Плане, планинским висовима западно од Билеће, избијајући на Гливу код Требиња, обухватајући Клобук са Корјенићима и Зупцима до аустријске границе близу Дуба у залеђу Боке.⁴⁸

Аустро-Угарска је настојала да одврати црногорске аспирације од Херцеговине, с јасно означеном територијом коју није могла добити Црна Гора, а то су области Зубаца, Билеће и оних крајева око Требиња, Гацка и Фоче који су по Санстефанском уговору имали припасти Црној Гори. Исто тако требало је одвратити аспирације Црне Горе на Суторину, Бар и албанско приморје, а у накнаду имало јој се признати лијева обала Таре са Колашином, десна обала Мораче са Спужем, као и проширење према Албанији.⁴⁹

Пошто је онемогућена у Херцеговини, Црна Гора је кренула на освајање Бара и Улциња и добијања Бојане, те области према Албанији.

⁴⁷ Радоман Јовановић, *Сукоби ушницаја Црне Горе и Србије у Херцеговачком устанку 1875-1876*, Зборник радова поводом 100-годишњице устанка у БиХ, другим балканским земљама, источној кризи 1875-1878, том II, Сарајево 1977.

⁴⁸ Хамдија Капаџић, *Прилози за историју БиХ у XIX*, књ. 3, Сарајево 1956, стр. 12.

⁴⁹ Исто, стр. 13.

Да би бар донекле поправио ситуацију, књаз Никола је послао Божа Петровића⁵⁰ у Беч да покуша умилостити Андрашија⁵¹ за пријатељско расположење Аустрије према Црној Гори. Његова настојања нијесу имала никаквог успеха.⁵²

Књаз Никола се и даље чврсто држао оријентације према Русији, мада су се на Цетињу убрзо увјерили да је њена моћ ограничена. Русија је стајала пред избором: "или се прибојати европском суду, или ратити изнова, и то сад не више са самом собом".⁵³

Пошто се Конгрес састао, пошли су по наређењу књажевом у Берлин Божа Петровић и Станко Радоњић⁵⁴ из Петрограда, да се код руских и других чланова конгреса заузимају за што веће уступање Црној Гори. То је био посљедњи покушај утицања на Русију да бар у питању уступања Приморја Црној Гори не попусти. По извјештајима Божовим и Станковим, Горчаков⁵⁵ им је одговорио: "Учиниће се све, што се може, али Аустрија се јако противи".⁵⁶

Сва настојања, међутим, остала су безуспјешна. Аустро-Угарска је мандатом Берлинског конгреса добила БиХ, а Црној Гори је признала независност, одузети су јој окузи Билећа и Гацко, тј. црногорска граница може ићи око шест километара источно од линије коју чини пут Билећа - Корита - Гацко. Присаједињени су јој Колашин, затим Плав и Гусиње, а Турској остају Беране. Даље, припали су јој Никшић, Подгорица са истуреним тврђавама⁵⁷ Спужем и Жабљаком, у приморју Бар. Улцињ са територијом до Бојане требао се вратити Турској, а Спич са тврђавама Хај и Нехај имао се предати Аустро-Угарској.

Овакав развој међународних догађаја још више је учврстио међународни положај Аустро-Угарске и увјерио Црну Гору да би у ослонцу на њу, када је већ Русија изгубила позиције у рјешавању *источној ишијања*, добила осигурање тековина на југоисточним и источним границама, нарочито када је дошло до плавско-гусињске афере.

Из тог аспекта треба посматрати црногорску политику и њен став према окупацији Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске. Поред тога, потребно је нагласити економску зависност Црне Горе од аустријског тржишта. Оваква политика довела је Црну Гору у тежак положај, нарочито по питању односа према херцеговачким устанцима. Настале промјене требало је објаснити херцеговачким устаницима и

⁵⁰ Божа Петровић (1845-1927), војвода, предсједник Сената и командир јужног сектора у рату 1876-1878, представник Црне Горе на Берлинском конгресу 1878. и предсједник министарства - владе (1870-1905), гувернер Скадра 1915. Школовао се у Паризу.

⁵¹ Андраши (1823-1890), мађарски гроф, аустроугарски министар иностраних послова.

⁵² Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње-Подгорица 1995, стр. 272.

⁵³ Књаз Никола, *Мемоари*, Подгорица-Цетиње 1995, стр. 517.

⁵⁴ Станко Радоњић (1842-1889), школовао се у Паризу, војвода, дипломата и сенатор. Био је посланик у Цариграду и црногорски министар иностраних дјела.

⁵⁵ Горчаков (1795-1883), руски дипломата, активан у вријеме источне кризе 1875-1878; предводио руску делегацију на Берлинском конгресу.

⁵⁶ Војвода Симо Поповић, нав. дјело, стр. 272.

⁵⁷ Др Новак Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес*, Цетиње 1979, стр. 78 и 79.

њиховим вођама који су од почетка рата Црне Горе са Турском (28. јуни 1876) ратовали у саставу црногорске војске и чинили готово једну њену четвртину, да су сви постигнути успјеси остали без резултата јер се морају враћати под власт новог окупатора. Међу устаницима је постојало јако расположење да наставе борбу, овог пута у сарадњи са дојучерашњим противницима, херцеговачким муслиманима, који су, са своје стране, чинили покушаје да се повезују са херцеговачким главарима и да са њима поведу борбу против аустроугарске окупације. У представци коју су упутили књазу Николи, устаничке вође источне Херцеговине, која није датирана, а могла је бити писана у јуну 1878, види се страх главара од цијепања Херцеговине, како се онда говорило. Они у представци веле: "Разумљиво да се по свуда збори да ће се ова наша Ерцеговина пресејат на некакав начин. Па ако су и празне свјетске вијести, нас су оптужиле и вријеђају сваког Ерцеговца у срце. Како бисмо могли на то пристати ми, који смо се борили и доста жертава дали за ослобођење и нераздјелјивост нашу и сад смо готови крв своју пролијевати, јер смо знали и знамо да се без прегнућа и жертава ништа не може добити. Данас смо осигурани да се боримо; не мислимо више како ћемо сачувати наше покућство и куће; ништа ми данас не имамо осим наше рођене земље, натопљене крвљу наших предака и нашом коју и ми морамо и оћемо да одржимо и ослободимо".

Даље главари изражавају повјерење књазу Николи и наглашавају: "Ми смо буну отпочињући, казали да смо с Црном Гором или да нас није на свијету, то је намјера и данас код нас".⁵⁸

Покушај заједничке сарадње херцеговачких устаника са муслиманским вођама у Херцеговини манифестовао се у акцији двојице устаничких вођа, Јована Џомбета и Шћепана Папића, који су се обратили писмом "сваком званом и поштенном Турчину и Ришћанину", да се одупре аустријској окупацији. Они изражавају наду у црногорску помоћ.

Аустријски вицеkonzул у Требињу Вук Врчевић, који је пратио развој ситуације у Херцеговини и извјештавао Министарство спољних послова у Бечу о томе како Херцеговином крстаре црногорски емисари и позивају муслиманско становништво да се уједини с устаницима у Црној Гори за евентуални напад и одбрану, нарочито да се одупру окупацији аустријских трупа.⁵⁹

Књаз Никола је морао да уложи много труда да се осигура од евентуалне акције херцеговачких устаника која би могла да поремети политику Црне Горе према Аустро-Угарској за вријеме Берлинског конгреса и окупације БиХ. Зато је упутио у Херцеговину свога таста, војводу Петра Вукотића. Он је требало да својим ауторитетом обезбједи ред и мир у Херцеговини. Према извјештајима које је слао Врчевић из Требиња, Вукотић је одржао скупштину са херцеговачким устаницима у Билећи. Циљ ове књажеве акције било је окупљање и задржавање херцеговачких устаничких вођа на Грахову од средине августа до краја

⁵⁸ Хамдија Капаџић, нав. дјело, стр. 14 и 15.

⁵⁹ Исто, стр. 15.

септембра 1878. под нарочитом контролом. Овај посао био је повјерен сердару Саву Јовићевићу.⁶⁰

На Граховску скупштину из Требиња су дошли, по жељи књаза Николе а по одобрењу Андрашија, потпуковник Темел⁶¹ и вицеkonzул Врчевић⁶². Главну улогу на Граховској скупштини имао је војвода Петар Вукотић, коме је пошло за руком да задржи херцеговачке устаничке вође на Грахову све до окупације Босне и Херцеговине, до пада Клобука 28. септембра 1878. Сенатор Саво Јовићевић је јавио телеграмом Машу Врбици да је на Грахову било 154 устаничка главара, да су на Грахову били 45 дана.⁶³

Црна Гора је настојала да води политику која се не би косила са интересима Аустро-Угарске, настојећи да из те политике добије неку корист за себе. Мислило се при томе на источни дио гатачког кадилука, од Липника до Цернице, да се на ту линију помакне црногорска граница према Херцеговини.

Од септембра 1877. Црна Гора је имала у својој власти друм од Гацка до Требиња и од Билеће до Дивина према Столцу. На том друму је била организирана служба безбједности и постављени перјаници са барјактарима а понегдје и официрима. Читаву ову област контролисало је црногорско начелство у Билећи које је водио Вуко Пејовић.⁶⁴

У овом дијелу Херцеговине није дошло до било каквог отпора аустроугарској војсци и за њу је било ово важно да та област остане у рукама Црне Горе док се не заврши окупација.⁶⁵ Барон Темел је вјешто користио тежак међународни положај Црне Горе и успијевао је да свој утицај наметне књазу Николи. Он је преко Маша Врбице⁶⁶ организо-

⁶⁰ Саво Јовићевић (1827-1847), сердар, године 1851. постављен је за тјелохранитеља књаза Данила, а 1852. за алај-барјактара црногорске војске. За сердара је именован 1854, а 1852. за цеклинског сердара и капетана. Касније је постављен за предсједника Ријечког начелства. Јовићевић је играо важну улогу на Грахову августа и септембра 1878, у задржавању херцеговачких главара с којима је ишао у Билећу, а касније у Требиње, гдје је и дошло до предаје оружја херцеговачке војске генералу Јовановићу.

⁶¹ Темел, министар резидент на Цетињу, а од 1839. аустроугарски посланик у Београду, играо је видну улогу у односима Црне Горе и Аустрије за вријеме херцеговачког устанка 1875-1878. и 1882.

⁶² Вук Врчевић (1813-1882), познати књижевник и аустроугарски вицеkonzул у Требињу од 1861-1878. г.

⁶³ ДАЦ, МУД, ф. бр. 8, 8. VIII 1878. телеграм бр. 76.

⁶⁴ Вуко Пејовић био је начелник округа. Био је поуздана личност војводе Маша Врбице и организовао је информативну службу о кретању и борбама побуњеника против аустроугарске окупације.

⁶⁵ Хамдија Капаџић, нав. дјело, стр. 18.

⁶⁶ Машо Врбица (1833-1898) рођен је на Његушима. Завршио је артиљеријску школу у Петрограду. Учествовао је у рату Омер-пашине године (1852). По повратку из Русије постао је његушки капетан и остао је на тој дужности до 1803. Вршио је разне службе и био је ађутант књаза Николе. Постао је сенатор и радио је на организовању херцеговачког устанка 1875-1878. 1877. постао је министар унутрашњих дјела. Командовао је артиљеријом при опсади Никшића, Бара и Улциња. Нарочито је запажена његова улога за вријеме окупације БиХ 1878. и устанка 1882. радећи на заштити црногорских интереса онако како је то диктирао међународни положај Црне Горе. Крајем 1882. смијењен је с положаја. Био је под јаким утицајем барона Темела а касније министра Калаја, те је емигрирао и умро у Бања Луци 1898.

вао информативну службу у пограничним крајевима и да извјештаје који су стизали на Цетиње доставља аустроугарској војсци на терену борби.

Иако је Црна Гора водила политику незамјерања Аустро-Угарској, ипак је њено држање према муслиманским побуњеницима и њиховим породицама, када су долазили на њене границе и тражили азил, било крајње коректно. Из наредбе Маша Врбице Вуку Пејовићу о поступку с избјеглицама види се пажња према њима. У телеграму се, између осталог, каже: "Зато робје његова свјетлост књаз Никола I наредио је да вам јавим да о робју објавиш да слободно може прелазити нашу границу и одит у Никшић ђеће наћи готове куће, доста воде и даваће им се таина да ту станују у миру и слободи, док за њих бољи дани дођу и милост царска". "... Одма позови командијера Папића, Видака Попова⁶⁷ и Николу Андрина да им кажеш да објаве свакоме у своје батаљоне ко би пружио руку на усташког роба да му што узме да ће тај најжешћом смрћу бити уморен".⁶⁸ Повјерење муслиманских избјеглица из Херцеговине, а нарочито оних из Коријенића према Црној Гори, било је заиста велико. Навешћемо као примјер извјештај Лазара Сочице⁶⁹ Машу Врбици: "... Каже један наш посланик да је зборила Дедагиница⁷⁰: 'Волим се заклонит под скут средњег Црногорца него под Швабина цара, а не камоли под скут доброг књаза што му доброга срца није ни у каква цара'".⁷¹

Код муслиманског становништва у Херцеговини био је израженији отпор аустроугарској окупацији него код хришћанског. Као изразити противници уласка аустроугарске војске истицали су се Коријенићи.⁷² Они су једини пружили јачи отпор уласку аустријске војске у Требиње. Нарочито је запажена улога Омера Шеховића⁷³, који је очекујући помоћ од Црне Горе пружио јак отпор аустријској војсци. Начелник Вуко Пејовић у једном извјештају Машу Врбици између осталог каже: "Омер Шеховић писао је једно писмо на Николу Андрина и друге главаре на Грахово које писмо гласи овако: 'Николи Андрина⁷⁴ и

⁶⁷ Видак Попов - мисли се на Видака Копривицу, командир из Бањана.

⁶⁸ ДАЦ, МУД, ф. бр. 8, тел. бр. 33. Телеграм без датума.

⁶⁹ Лазар Сочица - војвода пивски, рођен 1838. у Плужинама. Од 1862-1868. био је један од главара који је дјеловао по упутствима са Цетиња иако је Пива била под Турцима. Послије подјеле Пиве 1868. прешао је у Дробњаке. Истакао се у херцеговачком устанку 1873-1878. и добио чин војводе. Са кућом Ченгића одржавао је добре везе. Нарочито видну улогу играо је за вријеме устанка 1882, помагао устанак и поред притиска који је вршила аустроугарска влада на Цетиње. У доба уставних борби у Црној Гори прешао је на страну позиције књаза Николе. Умро је 1910. на Гранском.

⁷⁰ Дедагиница је жена Дедаге Ченгића, сина Смаилагина.

⁷¹ ДАЦ, МУД, ф. бр. 8. Горанско, 16. IX 1878. док. бр. 8.

⁷² Коријенићи су област између Требиња, Зубаца, Билећког среза и Црне Горе. Ранији назив за Коријениће је Врм. У Коријенићима је чувени град Клобук који је играо нарочито важну улогу од краја XVII в.

⁷³ Омер Шеховић, један од виђених коријеничких муслимана. Учествовао је као један од вођа побуњених Коријенића против аустроугарске војске код Стоца, у августу 1878, а касније се истицао око предаје Клобука Црној Гори. По прелазу у Црну Гору интерниран је у Никшић.

⁷⁴ Никола Андрић Ковачевић је виђени граховски првак.

осталим судницима књажевим у Грахову. Ако питате за наше послове, ћесар данас улегао у Требиње с бојем. Имали смо људи мртвије и рањеније 50. И данас сибџен,⁷⁵ ровље вас оде у Корјениће. Ви ако мислите икад икакву помоћ чинити помозите нам сад, ако смијете. Ово је вљеше да остане наше него ћесара и нама се чини кад би смо остали наши као да не бисмо ништа изгубили..."⁷⁶

Књаз Никола је тражио од устаника да предају Клобук Црној Гори, што су они били вољни али нијесу знали да Црногорци имају намјеру да га предају Аустро-Угарској. Црногорски планови са Клобуком били су у вези са исправком границе према Херцеговини и Албанији. На црногорској страни се рачунало на аустријску подршку у добијању приморја према Бојани, а у замјену се имао дати Клобук.

Пошто је завршена окупација Херцеговине, без неких већих борби, требало је да се ријешу питање херцеговачких устаника који су били у саставу црногорске војске, а који су по договору књаза Николе и Темеља имали да се врате у своје крајеве. У Требињу је 6. октобра 1878. дошло до свечане предаје војске и оружја са заставама генералу Јовановићу.

Предају херцеговачке војске генералу Јовановићу извршио је Петар Вукотић и при томе рекао: "Браћо, Херцеговци, као што видите Херцеговина је постала ћесара бечког, ви као храбри и вјерни синови домовине, треба да признате ћесареву власт, поштено сте војевали за слободу, хвала вам на јуначком раду, знајте да краљ и ћесар живе у љубави као да су једна фамилија. Лијепо ће вам бити, предајте острагуше овђе, а обично оружје, које су вам носили и ђедови, носите те и ви, послушајте ме војници, ово је наредба свијетла господара". Овај говор изазвао је запрепашћење у херцеговачким батаљонима. Алај-бајрактар херцеговачке војске Јовица Зиројевић није хтио предати алајбајрак аустријском генералу већ Блажу Петровићу и при том рекао: "Од тебе сам га примио на Црном куку, теби га данас дајем. Чини шњим што год оћеш!"⁷⁷ Тим чином била је завршена окупација Херцеговине.

Након тужне предаје оружја, из Црне Горе се вратило 22.000 избјеглица и још из времена устанка. Народ херцеговачки, послѣ три године надчовјечанских патњи, го и бос и гладан у току три године устанка и рата, сада се нашао у новом ропству. Књаз Никола је правдао свој поступак. Херцеговци су се хтјели, и каже, с правом, одушевљено потући с Аустријанцима, али их је он одвратио од узалудне борбе. "Сили се ваља приклонити, снага сачувати за бољу прилику." Разумљиво је да се књаз Никола није лако одрекао Херцеговине. Али ту своју велику жртву, посебно поступак са предајом оружја, он је потпуније образложио констатујући да је хтио најзад Аустрији, другијем силама, да се безусловно покорава њиховим одлукама само да тијем јаче истакне своје

⁷⁵ Сибџен, значи чељад, у овом случају херцеговачко муслиманско становништво које се повлачило у Црну Гору.

⁷⁶ ДАЦ, МУД, ф. бр. 8, Билећа, 29. VIII 1878. док. бр. 7.

⁷⁷ Данило Тунгуз - Перовић, *Усџанак херцеговачко-бокелски*, Сарајево 1922, стр. 14-15.

право очекивање, да ће се и према Црној Гори извршити без одлагања сва закључења Берлинског конгреса.

Ситуација створена у односима између Црне Горе и Турске омогућавала је да се у догледно вријеме приступи разграничењу између њих. Полазећи од фактичког стања, европске силе су средином августа одредиле да се 13. IX састану међународне комисије за разграничење Србије, Бугарске и Румуније, а за Црну Гору да се то питање одложи. Због познате ситуације изазване дјеловањем Призренске лиге у вези са предајом Плава и Гусиња. Русија је пристала на "привремено одлагање - под условом да и остале силе подупру захтјев на Порти да Црна Гора неодложно добије Подгорицу, Спуж и Жабљак".⁷⁸ И поред интервенције великих сила, Порта је одуговлачила са предајом Подгорице, Спужа и Жабљака. Књаз Никола се обратио Аустро-Угарској баш у погодном моменту када је требало извршити коначну окупацију Херцеговине, гдје је Црна Гора радила у интересу Аустрије. Аустријски званични кругови су обећали да ће пружити подршку црногорским захтјевима. Црногорска влада се обратила руској влади да се заузме и код осталих земаља потписница Берлинског уговора да Црна Гора добије оно што јој тим уговором припада.

Аустрија је настојала да бар на неки начин награди Црну Гору за услуге које јој је ова учинила приликом окупације БиХ, па је нашла за потребно да јој пошаље нешто оружја и муниције. Овим је Аустрија настојала да истисне или умањи утицај Русије у Црној Гори и замијени га својим. Али руска влада није лако напуштала свој утицај у Црној Гори, а и Црна Гора је опет имала своје интересе да се и даље чврсто оријентише на Русију. Русија се обавезала да неће повући своје трупе са територије Турске све док ова не напусти Подгорицу. Послије дугих дипломатских напора Аустро-Угарске и Русије, Турци су фебруара 1879. предали Црногорцима Подгорицу, Спуж и Жабљак. Али Црногорци су Турцима морали да истовремено врате Улцињ. Спич је предат Аустрији без већих тешкоћа, али Црна Гора није дозволила да Аустрија има контролу над луком Бар.

Криза око Плава и Гусиња претворила се у војну кофронтацију Црногораца и Албанаца. Црногорци су у октобру 1879. били у могућности да лако заузму Гусиње и Плав. Међутим, велике силе нијесу одобравале такво рјешење и Црна Гора је одустала од војне акције. Турска је сво наоружање ставила на располагање војсци Албанске лиге. Дошло је до два оружана сукоба код Плава. Војнички гледано, исход је био неодлучан а политички - био је то чист добитак за Албанце. Питање Плава и Гусиња и овај пут је остало неријешено. Велике силе су у јануару 1880. постигле сагласност да се Црној Гори умјесто Плава и Гусиња понуди територија Груда и Хота. Аустријска влада преко својих агената и католичких попова радила је да се супротставе уступању ових територија Црној Гори. 22. априла 1880, када је договорено да се ове

⁷⁸ Новак Ражнатовић, нав. дјело, стр. 106.

територије уступе Црној Гори, Турска је и Груде и Хоте предала војсци Албанске лиге. Европским силама није одговарало отварање новог ратног жаришта, зато су извршиле јак дипломатски притисак на Порту, а ради сигурности послали су своје ратне бродове. Сложили су се да је најцјелисходније да Црној Гори Турска врати Улцињ са обалом до Бојане и одређеном територијом у залеђу. Крајем новембра 1880. Улцињ је предат Црној Гори.⁷⁹

Свршетком "вељег рата" завршио се двадесетпетогодишњи циклус ослободилачких ратова Црне Горе. Спољне активности, међутим, нијесу ни сада допустиле да Црна Гора тако лако пређе на нормално живљење. Наиме, већ 1882. долази до врења у Кривошијама и Херцеговини, областима које су биле под аустроугарском влашћу. Дуго нагомилавано незадовољство доживјело је врхунац новембра 1881. када је Аустрија објавила општу војну обавезу.

Аустроугарске власти су се надале да ће незадовољство народа у Кривошијама каналисати другим путем и да до устанка неће доћи. Стога су предузимане извјесне превентивне мјере против Кривошија. У првом реду требало је онемогућити везе народа незадовољних крајева с Црном Гором. И овога пута Црна Гора је морала водити рачуна о улози Аустро-Угарске у међународним односима.

На захтјев аустроугарског министра резидента на Цетињу барона Темела, дошло је на граници према Кривошијама до предузимања ванредних мјера; на захтјев Аустро-Угарске Црна Гора се обавезала да успостави кордон на граници према Кривошијама.⁸⁰

Практична политика црногорске владе била је другачија од оних јавно датих изјава.

Аустрија је настојала на све начине да не дође до ширења Кривошијског устанка у Херцеговини. Али сви ти напори остали су безуспјешни. У другој половини 1881. у Херцеговини долази до формирања устаничких чета на челу са јунаком из претходног устанка Стојаном Ковачевићем, који је успио чак и да дуже вријеме борави у Кривошијама. Многи виђени херцеговачки главари прешли су у Црну Гору или Кривошије.

Устанак је стварно започео нападом на жандармеријску касарну у Улогу, гдје су се укрштали путеви из источне Херцеговине и јужне Босне, ноћу између 10. и 11. јануара 1882. године.⁸¹

Крајем јануара нарочито долази до ширења устанка у билећком, невесињском и гатачком срезу, како православног тако и муслиманског становништва.

Барон Темел, вршио је притисак на званичне кругове на Цетињу да се јавно изјасне према устанку. Сматрао је да једино Црна Гора може дјеловати на пацификацију устанка. Јануара 1882. књаз Никола је сазвао војничку скупштину у Даниловграду, којој је присуствовао и барон Темел. О херцеговачком устанку је изјавио следеће: "Ми више нисмо

⁷⁹ Новак Ражнатовић, нав. дјело, стр. 305-307.

⁸⁰ Душан Ваушан, *Кривошијска и херцеговачка буна 1881/82*, Записи, књ. XVIII, 1937.

⁸¹ Хамдија Капаџић, *Херцеговачки устанак 1882*, Сарајево 1958, стр. 109.

ништа дужни херцеговачкој браћи коју ја исто волим као и ви. Аустро-Угарска није исто што и Турска, јер и данас Црна Гора више није она ранија Црна Гора; аустроугарска управа у Босни и Херцеговини је праведна и добра. Ако Херцеговци одбијају војни закон, то горе по њих. Ниједна земља не може бити без војске.⁸²

Што се тиче становништва оно је са свим патњама пратило устанак у Херцеговини и Кривошијама, а и многи црногорски главари нијесу се слагали са неутралним држањем Црне Горе. Послије свега таква став заузимао је Лазар Сочица, који је на своју руку помогао храмом и оружјем устанике и тајно се састајао у Пиви са истакнутим вођама овог устанка.

Политика попуштања према Аустро-Угарској могла је да значи жртвовање националних интереса, нарочито у источној Херцеговини. Да би се спасили национални интереси Црна Гора је на другачији начин покушала да одржи свој престиж. А то је могла једино одржавањем дискретних веза са устаничким вођама, давањем наде у крајњу помоћ. На једној страни се јавно манифетовала неутралност и одбијање сваке помоћи устанку а на другој устаничким вођама се најдиректније савјетовало да издрже, да се удаљују од црногорске границе и да тиме не дају повода сталним интервенцијама Аустро-Угарске.

Одлучујући моменат за држање Црне Горе био је спољнополитички. Чврст положај Аустро-Угарске, која је била ослоњена на Тројецарски савез, учинио је да херцеговачки устанак од 1882. није постао предмет европске дипломатије већ је остао до краја интерна ствар Монархије, која је имала снаге да га за релативно кратко вријеме угуши.

⁸² Хамдија Капаџић, нав. дјело, стр. 125.

Nada TOMOVIĆ

MONTENEGRO AND HERZEGOVINA
IN THE FINAL PHASE OF THE EASTERN CRISIS

Summary

During Herzegovian rebellion 1875-1878. Montenegro was elaborating the plans connecting its anti-turkish battle with liberating actions of Herzegovian rebels and also to unite Herzegovian with Montenegro. Under the pressure of Austria - Hungary, Montenegro had to give up from aspirations towards Herzegovina. The strong international position of Austria - Hungary after the congress of Berlin (1878), the weakness of Russia and economic dependence on Austrian market were determinative factors that influenced Montenegro to take a neutral stand towards the occupation of Bosnia and Herzegovina. King Nikola did not give up Herzegovina easily. But, he wanted to prove to Austria and to the other forces that he expected in return that there must be accomplished all regulations of congress of Berlin towards Montenegro without any delay. Not even after the final division did the circumstances of foreign policy allow Montenegro to pass on a normal path so easily. Namely, already in 1882. rebellious excitement occurred in Krivospolje and Herzegovina. On the request of Austria - Hungary this time too, Montenegro had to be obliged on neutrality. However practical politics of the Montenegrin government was quite different from the statements publicly given.